

A HATALOM NÉVRAJZA – A NÉVRAJZ HATALMA

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

THE TOPONYM OF POWER – THE POWER OF TOPONYMS

Abstract

The toponymy adopted by a particular power is evoked by the power of toponyms: the possessor feels ownership over the area if he can denominate it. Power, in other words, works to establish, modify, select, and use toponyms. Consequently the symbols created by power have become part of the geographical space. This paper analyses the dependence of the toponyms imposed by the authorities in Transylvania between 1849 and 1940. This period in Transylvania can be divided into three parts, as each change of regime was followed by the change of toponyms. First the Austrian, then the Hungarian, and finally the Romanian state power modified geographical names and their usage. In 1854 the Austrian state (with the reorganization of the administrative territories) increased the German name-area, but it did not create artificially new names and it did not introduce rules of usage for the other two languages (Romanian and Hungarian). After 1898 the Hungarian state made changes in the Hungarian place names, restricted the usage of place names in other languages, and made changes in the form of street names. After 1925 the Romanian state did the same by altering the Romanian place names, restricting the usage of the place names in other languages, and modifying the form of street names.

Keywords: Transylvania, imposed names, place names, street names

Bevezetés

Ha a történelem és a térképészet viszonyát vizsgálják, akkor általában az merül fel, hogy az előbbi hogyan manipulálja az utóbbit, azaz hogyan vetíti papírra geopolitikai nézőpontját, hogyan hangsúlyozza a földrajzi térhez köthető szimbólumait, és ezek által hogyan használja a térképeket propagandacélokra. Fontos ez a térkép és az olvasó viszonya miatt: az válik ismertté, ami a nyomtatott anyagon megjelenik.

Általános térképek esetében szokásos megoldások a határrajz nem egyértelmű rajzolata: azaz már vagy még nem létező, de a szerkesztőnek „kedves” határ feltüntetése; a szerkesztő számára „nem megfelelő” valóságos határ eltérő értelmezése, halványítása; színárnyalatok révén egymáshoz nem tartozó közigazgatási egységek összemosása, vagy éppen egymáshoz kötődő egységek elkülönítése. A tematikus térképek esetében (különösen etnikai térképekre érdemes gondolni) szintén jellemző a nem objektív alapanyag használata, vagy az etnikumok színárnyalataink eltérő erőssége, továbbá az abszolút vagy relatív mutatók játékvál a valóságtól eltérő kép bemutatása.

Jelen dolgozat a témát szűkítve a térkép összetevőiből csak egyet választ ki, a neveket; a földrajzi nevek és térképi megírásuk hatalomtól való függőségének történetéből mutat be pár jellegzetes vonást. Tovább szűkítve: a célterület a jelenkori Erdély, az időszak: 1849–1940. Jelen dolgozat célja tehát ízelítőt adni arról, hogy a jelenkori (azaz a tágran értelmezett) Erdély területén előbb az osztrák, majd a magyar, később pedig a román hatalom hogyan módosította a helységneveket és a közterületneveket alig egy évszázad alatt, és mindezt hogyan követték a topográfiai térképek. (A térképi névrajz szerkesztési elveinek részletesebb leírását, továbbá az Erdélyt érintő 19–20. századi névmegállapítás és térképi névhasználat részletesebb elemzését l. BARTOS-ELEKES Zs. 2013).

A hatalom névrajzáinak kiváltó oka a névrajz hatalma. ORMELING, F. (2003) megfogalmazásának felhasználásával a hatalom 19–20. századi (nationalista) névrajz-manipu-

lációinak érvelése a következő volt: egy területet a birtokos akkor érzi teljesen magáénak, ha meg is tudja nevezni – tehát az a legbiztosabb, ha a birtokában levő terület neveit maga rendszabályozza: hozza létre, alakítja, válogatja, használja önképe szerint, hiszen a hatalom által kreált szimbólumok így a tér részeivé válnak. A földrajzi nevek így kerültek a hatalom látókörébe.

JORDAN, P. (2005) a földrajzi nevek súlyát vizsgálva a szövegkörnyezet függvényében leírja, hogy folyó szövegben erejüket veszítik, de önálló megjelenéssel – névtáblákon, térképeken – magukra vonják a figyelmet. A folyamatos szövegek közül a földrajzi nevek legnagyobb arányban a földrajzi térrel kapcsolatos bármilyen szöveges, vagy vizuális dokumentumokban – földrajz-, történelem-tankönyvek, szakszövegek, útikönyvek és főként ezen témák térképi ábrázolásai stb. – jelennek meg. Ezekben belül különösen fontos a hatóságok által használt földrajzi nevek – menetrendek, közlekedési irányjelzők, topográfiai és kataszteri térképek stb. nevei – vizsgálata. Általában az e közegekben levő földrajzi nevek használatát bizonyos mértékben irányítják, akár ajánlásokkal, akár szabályokkal.

Névtábla esetében csak közvetlenül, odautazáskor, fokról-fokra ismerjük fel a többnyelvű közeget (az egynyelvű, csak többségi névtábla erre leplet borít).

A földrajzi nevek legintenzívebb megjelenési közege a térkép: a térképek révén nem szükséges odautaznunk, azonnal felismerjük a többnyelvű terület méretét. A többnyelvű névrajz használata révén a többnyelvű terület mérete és jelentősége azonnal átlátható, ezért válik a legkényesebb politikai kérdéssé használatuk. JORDAN, P. (2005) fontosnak tartja, hogy az állami topográfiai alaptérképeken megjelenjen a hiteles (tehát többnyelvű közegekben többnyelvű) névanyag, hiszen – elméletileg – ez a térképtípus a legfontosabb forrásanyag. ORMELING, F. (1983) talán éppen emiatt írja tanulmányában, hogy a térkép a legmegfelelőbb közeg a hatalom kisebbségek irányában tanúsított magatartásának vizsgálatára.

A hatalom a földrajzi neveket – azok közül is főleg a helységneveket és a közterületneveket – a név léte, alakja, valamint (térképi) használata révén tudja befolyásolni. Beleszólhat abba, hogy mekkora legyen az ő nyelvéhez tartozó névterület (névterületnek nevezzük az adott nyelven megnevezhető földrajzi helyek összességét); ha tehát a névterület kisebb a nyelvterületnél, illetve az államterületnél, akkor feleleveníti lappangó neveit erről a területről, vagy ezek hiányában mesterségesen újakat hoz létre. A hatalom beleszólhat abba is, hogy milyen legyen a földrajzi neveinek alakja, sokszor változtat is azokon, felülbíráva a természetes nyelvi fejlődést. A hatalom másik lehetősége az általa kanonizált nevek használatának különböző fokozatú előírása, más nevek használatának korlátozása, aminek következtében a térképszerkesztők mozgástere sokszor minimálisra szűkül: az elvárások által szabott határokon belül igyekeznek saját véleményüket is bemutatni.

A hatalom és a földrajzi nevek Erdélyben

Erdélyben egy évszázadon belül három eltérő hatalmi korszakot különíthetünk el. A jelenkori terület 1867-ig a német nyelvű Habsburg Birodalom két tartománya (Magyarország és Erdély) között oszlott meg, majd 1867-től 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részének keleti felén helyezkedett el, végül 1918-tól Románia északnyugati része lett.

A hatalom átrendeződésével a hivatalos nyelvek és a hivatalos nyelvű földrajzi nevek is átrendeződtek. 1854-ben az osztrák hatalom a közigazgatási átszervezéssel a német névterületet növelte, de mesterséges névváltoztatást nem hajtott még végre, illetve más nyelvű nevek használatába nem szólt bele. 1898 után a magyar hatalom országos szinten a magyar nyelvű helységneveket átírta, más nyelvű nevek használatát korlátozta, helyi szinten a közterületnevek szintén lecserélődtek. 1925-től a román hatalom több lépésben

módosított a saját településnevein, más nyelvű nevek használatát többször korlátozta vagy megengedte. Érdemes tehát ezt az időszakot, a 19. század második felét, illetve a 20. század első felét vizsgálnunk, hiszen témánkat illetően ebben az időszakban találkozhatunk a legizgalmasabb megoldásokkal. A következőkben időszakonként összefoglalom, hogy miként szólt bele a hatalom a helységnevek és közterületnevek megállapításába, illetve hogy ezt az állami (főleg a topográfiai) térképeken hogyan jelenítette meg.

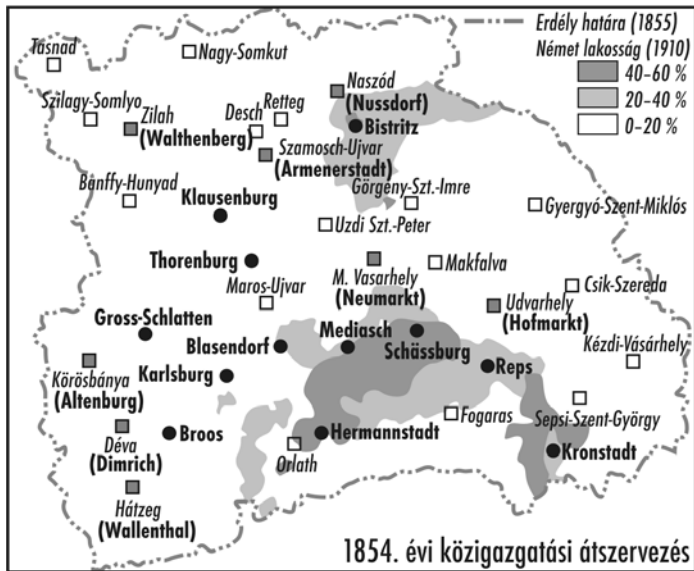
A hatalom névrajza a szabadságharc és a kiegyezés között (1849–1867)

Hatósági *helységnev-megállapítás* Erdélyben először a Bach-korszakban érhető tetten. Az abszolutizmus korában az Erdélyi Nagyfejedelemségben két közigazgatási átszervezés történt: az első 1851-ben még az ideiglenesség jegyében született, majd ezt 1854-ben véglegesítették (KÖPECZI B. 1987). Mindkét rendeletet a háromnyelvű Országos Törvény-és Kormánylapban hirdették ki. A három nyelven egymástól különböző neveket jelöltek meg ugyanarra a településre, amelyek sok esetben nemcsak átírásban különböztek: tehát a kerületeknek és a helységeknek a történelemben először három hivatalos – magyar, német és román – nevük lett.

Az 1851. évi közigazgatási rendeletben csupán a közismert német neveket jelölték. 1854-ben lényegesebb több név jelent meg a német szövegben. A két névrendezés között három év telt el. Ilyen kevés idő alatt a névhasználat-változást már mesterséges beavatkozás eredményének kell tekintenünk: valamilyen ok miatt fontossá vált az osztrák jelenlét hangsúlyozása. Gyanúnkat az is igazolja, hogy a magyar nevek esetében az átvétel németesebb lett; már nem változatlanul írták őket, hanem belépett a német hangjelölés, vagy a fordítás. A több esetben használt, a két nevet egymásnak megfelelő megoldás jelzi, hogy nem voltak ezek közismert, egyértelmű nevek; esetleg így próbálták beemelni az új nevet a szász köztudatba. Az 1854-es rendelet viszont a német nevek egy olyan lappangó rétegét javasolta feléleszteni, amit addig alig ismertek, nem jelentek meg a reformkori, helyi német nyelvű térképeken sem, csupán részletes névtárak (LIPSZKY J. 2005, LENK VON TREUENFELD, I. 1839) tartalmazták. Tehát Erdélyben az 1854-es névrendezés során nem történt mesterséges névadás, csak a német névterület mesterséges növeléséről lehet beszélni (BARTOS-ELEKES Zs. 2004; *1. ábra*).

A közterületek nevei esetében a hatósági névmegállapítás ebben az időszakban még nem volt jellemző. A helyi hatóság a közterületeket a kialakult természetes elnevezéssel használta, a szöveggel megegyező nyelven. Az utcanevek nagyobb erdélyi városainkban a középkortól szinte változatlanok voltak, a nagyobb városokban a közterületek nevei akár már a 14–15. századtól adatoltak (BARTOS-ELEKES Zs. 2016).

Ebben az időszakban fejezték be a II. osztrák katonai topográfiai felmérést. A felmérést az Erdélyi Nagyfejedelemségben és a Magyar Királyság keleti részeiben (a mai Partium és Bánság területén) az 1860. év környékén hajtották végre (JANKÓ A. 2007). A topográfiai térkép szelvényein a helyben használt neveket közvetítették a német nyelvű olvasóknak, hiszen a katonaság nyelve a német volt. A felmérési szelvényekre földrajzi nevekként a helyben használt nevek kerültek. A településnevek első neve általában magyar nyelvű, de román vagy német nyelvű területen találunk román, ill. német nyelvű első neveket is. Az első név alatt sok esetben megadták a település egyéb nyelvű névváltozatait is, előtűnt a nyelv rövidítésével. A domborzati-, víz- és területnevek esetében is figyelembe vették a helyi neveket. Egymáshoz közel találunk román, magyar és német neveket, néha névpárok is. A rövidítések német, ill. magyar nyelvűek. A földrajzi megjelölések, a magyarázó írások és a kíséző szövegek a német nyelvű olvasók miatt német nyelvűek (BARTOS-ELEKES Zs. 2013).

1. ábra Az 1851-es járásszékhelyek nevei az OTK német nyelvű szövegeiben (fent: 1851-ben; lent: 1854-ben), kövér betűkkel a német neveik
 Figure 1 The place-names used in the official text in German language (up: in 1851, down: in 1854), with bold the German toponyms

A 19. század közepi néppolitikát összefoglalva elmondhatjuk, hogy az osztrák hatóságok idejében még a helyi nevek elve működött, azaz a közigazgatásban a helyi lakosság neveit használták, a térképen pedig elsősorban a helyi lakosság megnevezéseit tolmácsolták az adott nyelvű olvasóközönségnek. A helyi nevek elve mellett a természetes névadás tiszteletben tartását is megemlíthetjük, amely elv ebben az időszakban veszítette el egyed-

uralmát; megjelent a névterület mesterséges növelése (bár mesterséges névadásról talán még nem lehet beszélni).

A hatalom névrajza a kiegyezés és az első világháború között (1867–1918)

A kiegyezést követően, de különösen 1898-tól a magyar hatóságoknak már határozottabb volt a fellépése: saját földrajzi neveiket nemcsak bővítették, hanem alakították is, és a névmegállapítás a helységnevek mellett kiterjedt a közterületnevekre is. Beleszóltak a nevek használatába is. Az 1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről kimondta, hogy „Minden községnek csak egy hivatalos neve lehet”; a községek neveinek megállapítását a belügyminiszter hatáskörébe rendelte. A törvény országos községi törzskönyvbizottság létrehozását mondta ki, amelynek feladata a községek neveinek nyilvántartása volt (az ún. törzskönyvbene); de e bizottság feladata volt javaslatot tenni a nevek helyesírására, a névváltozatok és a homonímia kiküszöbölésére, valamint olyan intézkedésekre is, amelyek célja az volt, hogy a törzskönyvezett nevek ne csak a hivatalos használatban, hanem a társadalmi érintkezésekben is minél inkább elterjedjenek és kizárólagossá váljanak. A hivatalos iratokban, a tankönyvekben, a térképeken stb. – tekintet nélkül arra, hogy az irat milyen nyelven volt megszerkesztve – kizárólag a törzskönyvezett név volt használható; kivételesen egyes helyeken (pl. tankönyvek) egyéb névváltozatok is magyarázatképpen feltüntethetők voltak.

A törvény következtében Magyarországon (Horvátország nélkül) megindult a helységnevérendezés, azaz a községek törzskönyvezése. A törzskönyvbizottság 1898 és 1912 között működött, ez idő alatt a feladatát végrehajtva az összes vármegyében javaslatot tett az összes község nevére. A bizottság országos szinten a több mint tizenkétezer helység neveinek csupán felét őrizte meg változatlanul; a nevek kb. harmadát új névadással – köztük alaptagok vagy jelzők pótlásával, cseréjével, törlésével stb. – jelentősen megváltoztatta, a maradék neveken pedig minimális változtatást – helyesírás megváltoztatása, pl. kötőjel használata helyett egybeírás – eszközölt (mindezeket részletesen l. MEZŐ A. 1982, 1999). Azonban az országos átlaghoz képest jelentős volt a szórás: nemzetiségi területeken a névváltoztatások száma több volt, mint a névmegőrzésé, ill. maga a változtatás is gyökeresebb volt.

A névérendezés szükségességét a sok homonímia, paronímia (hasonló alakú, illetve kiejtésű nevek) és névváltozat miatt kialakult tájékozódásbeli és postai forgalmi gondokban jelölték meg. A névérendezés ezt valóban megoldotta: a településekhez egy és csakis egy nevet rendelt hozzá, amelynek egyértelmű volt a helyesírása. Ez a névérendezés vitathatatlan pozitívuma. Ám ha a névérendezés csak ezt a szükséges feladatát látta volna el, akkor azt megoldhatta volna a jelzők módosításával. Az ilyen jellegű változtatások azonban az összes módosításnak csupán egyharmadát teszik ki, a további kétharmaduknál egyéb szempontokat vett figyelembe a bizottság. MEZŐ A. (1982) szerint ilyen egyéb szempontok elsősorban a magyarosság, a történetiség, a helyesírásbeli egység, a motiváció, a szabatoság és az etimológiai világosság voltak. A bizottság elnöke a belügyminiszternek írt levelében egyik célként fogalmazta meg, hogy „külsőleg, a helynevekben is megnyilvánuljon e területnek a magyar államhoz való tartozandósága” (in: MEZŐ A. 1982. p. 143). Tehát a bizottság rendkívül körültekintő módszerének leple alatt az elégségesnél jóval több néven változtatott és a praktikum jelszavát hirdetve valójában számos szükségtelen mesterséges nevet alkotott magyarra való átírással, de főleg fordítással, részben vagy teljes mértékben új név kitalálásával, elfelejtett név felelevenítésével stb.

A magyarosítás természetesen ellenkezést váltott ki, hiszen országos szinten a névváltoztatásoknak 97%-a nem volt kért változtatás, hanem azt a bizottság javasolta. A bizottsági javaslatok közül csupán 43%-ot fogadott el szó nélkül a helyi szerv. A többi esetben fellebbezett,

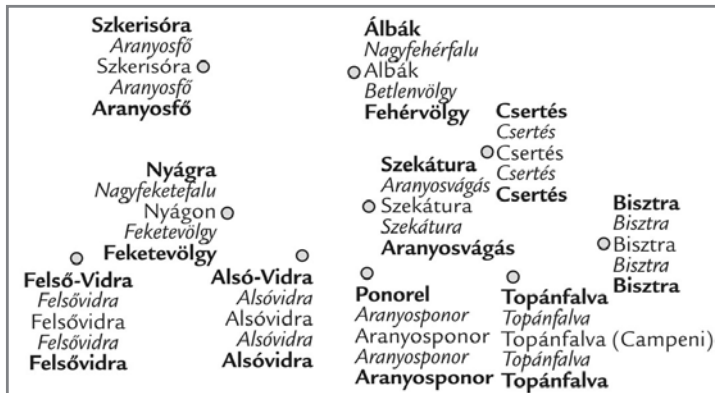
ragaszkodva a régi névhez, esetleg újabb javaslatot előhozva. A fellebbezett és újratárgyalt nevek közül a belügyminiszter 62%-ban a fellebbezés ellenére a bizottság javaslatát fogadta el, 23%-ban elfogadta a helyi javaslatot, 15%-ban pedig elmaradt a döntés (MEZŐ A. 1982).

A döntéshozatal módjáról példaként íme két mesterséges névadás története a községi tárgyalási ívekből MEZŐ A. (1999) nyomán.

- a) *Oláh-Andrásfalva* >> *Székelyandrásfalva*. A településnek egy neve volt (Oláh-Andrásfalva), más névváltozatot nem használtak; ezt a nevet használta a posta, a vasút, ez volt a pecséten, régebről sem tudtak más névről; nem is kértek új nevet. VIZAKNAI ANTAL, a helységnevbizottság elnökhelyettese a *Magyarosandrásfalva* nevet javasolta, tekintettel arra, hogy a falun átfolyik a Magyaros-patak; végül a bizottság 1904-ben MÁRKI SANDOR kolozsvári egyetemi tanár, bizottsági tag javaslatát elfogadva a *Székelyandrásfalva* név mellett döntött azzal indokolva, hogy a település a székely lakosságú Udvarhely vármegyében található. A községi képviselőtestület – azzal érvelve, hogy csak egy magyar család lakik a faluban – tiltakozott, de végül a bizottság arra hivatkozva, hogy laknak itt magyarok, a többiek pedig beszélik a nyelvet, a fellebbezést nem fogadta el. Így lett Oláh-Andrásfalvából Székelyandrásfalva.
- b) *Toplicza* >> *Maroshévíz*. A településre a Toplicza név mellett használták az Oláh-Toplicza nevet is (sőt ORBÁN BALÁZS Gyergyó-Topliczaként említi). A Maros-Torda vármegyei törvényhatóság új nevet kért a bizottságtól: Maros-Hévizet, amit a bizottság elfogadott (1905). A község tiltakozott, ragaszkodott a Toplicza elnevezéshez, hivatkozván arra, hogy ők sohasem kérték a nevet, és már tíz évvel korábban is tiltakoztak a névváltoztatási szándék ellen. A törzskönyvbizottság a tiltakozásnak nem adott helyt, bár elismerte, hogy a község valóban nem kérte a nevet, viszont érvei szerint az új név mellett szól, hogy az országban több Toplicza is van, illetve, hogy azt a megyei bizottság javasolta.

A névrendezés máig ható negatívuma a magyar névhasználatban a természetes eredetű névanyag átforgatása. Mivel a magyar nyelvterület kisebb volt, mint az államterület, így a magyar névterület is kisebb volt az államterületnél. A törzskönyvezés során a névterület megnövelését, összefüggővé tételét határozták el. Magyar lakosság által nem lakott településeken, ahol korábban a nemzetiségi név átírását, elfogadását használták a magyar nyelvben, annak tolerálása helyett ezentúl annak magyarra fordítása, vagy új név jelent meg. A bizottság a magyar neveket saját képére és ízlésére alakította, számos gyökértelen nevet is létrehozva. A névrendezés másik negatívuma a természetes eredetű nemzetiségi nevek elsüllyesztése volt. Összességében a magyar nyelvű névhasználat kizárólagossá tételével túllépett az osztrák névrendezés módszerén (hiszen az csak a saját nyelvbe avatkozott, a másokét nem csorbította); megszüntette a helyi nyelvű névhasználati hagyományt, helyette az államnyelvű névhasználatot indítva el. Sajnos nem állott ezzel egyedül Európában (l. ORMELING, F. 1983), hiszen ebben az időszakban szinte minden országban hasonló jellegű intézkedés folyt. A névrendezés az egyoldalú névhasználat kimondásával még inkább vörös posztó lett a nemzetiségek szemében, és gyakorlatilag ötletadója lett a két évtizeddel későbbi, hasonló jellegű román viszontválasznak (2. ábra).

A *közterületek nevei* az adott időszakban már szintén a rendszeres hivatali névmegállapítás körébe kerültek át. Erdélyben a városok vezetése döntött a közterületek neveiről, hivatalos utcanévjegyzékekben rögzítve azt. Megsűrűsödött a mesterséges névadás, vagyis a város nemcsak elfogadta, nyilvántartotta a kialakult utcaneveket, hanem maga is elnevezett közterületeket. A mesterséges névadás főleg a századfordulótól volt jellemző. A korabeli várostérképek alapján észrevehető, hogy a magyar többségű nagyvárosokban (Arad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti) főleg a reformkor személyiségei

2. ábra A Topánfalvi járás (Torda-Aranyos vm.) helységeinek törzskönyvezési folyamata (1909).

Figure 2 The formation of the Hungarian official place-names in an area inhabited mostly by Romanians in 1909. The first name is the old name, the names in middle are the proposals, the last name is the new name.

és néhány helyi vonatkozású ismert személy volt a névadó motívum a közterületeken. A kevertebb etnikumú városokban (Brassó, Nagyszeben, Temesvár) a mesterséges névadás mértéke alacsonyabb mértékű volt, sőt a nevek inkább őrizték a régebbi elnevezéseket. A mesterséges névadások esetében pl. Temesváron nagyobb volt a súlya az osztrák jelenlétnek, a helyi személyiségeknel a nemzetiségek nevei is szerepeltek, a magyar történelemből pedig nemcsak a reformkor volt a fontos. Brassó és Nagyszeben szinte teljesen megőrizte a középkorban kialakult, és azóta szinte változatlan neveit, s azokat a helyi nyelveken használta (BARTOS-ELEKES ZS. 2016).

Ezzel szemben viszont akárcsak a II., úgy az ebben az időszakban készült III. osztrák katonai felmérésnél is a helyi (akár kisebbségi) nevek használata volt jellemző mind a térképen belül, mind a gyámrajzban (JANKÓ A. 2007, BARTOS-ELEKES ZS. 2013). Ez az eljárás a 19. század végére már kivételesnek mondható európai szinten: az országok legnagyobb részében már az államnyelvi névalakok jelentek meg a topográfiai térképeken, a kisebbség nyelvének használata a kísérő szövegekben fel sem merül. ORMELING, F. (1983) majdnem tökéletesnek nevezi ezt a névpolitikát, összehasonlítva a korabeli (és akár mai) európai helyzettel.

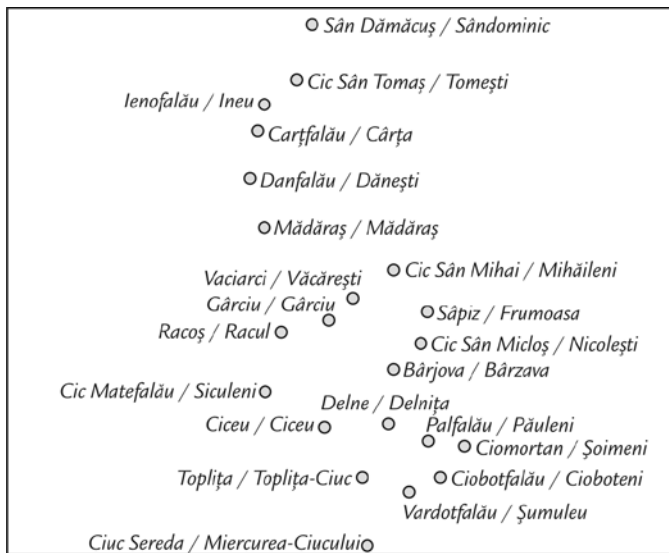
A dualizmus névpolitikájában tehát két új jellemvonás jelenik meg: a helyi nevek elve helyett az államnyelvi névpolitika vált fontossá, különösen a millennium környékétől; az államnyelvi neveket pedig ha kellett, akkor mesterséges névadások révén érték el, saját szimbólumaikat is beépítve a térbe. Ugyanakkor sajátos helyzetben maradt az ország területéről készült topográfiai térképsorozat, amelyet „kívül” (Bécsben) szerkesztettek, mert lapjain továbbra is a helyi nevek elve érvényesült.

A hatalom névrajza a két világháború között (1918–1940)

1918-ban a román névterület nem fedte le teljes mértékben Erdélyt. Az I. világháború előtti erdélyi kiadású, román nyelvű helységnevszótárokból, útleírásokból, térképekből arra következtethetünk, hogy a román nyelvterülettől távol eső (pl. a Székelyföld belsejében elhelyezkedő) kisebb településeknek nem volt román megnevezésük. Mivel az I. világháborút követő évektől hivatalos név csak román név lehetett, így a román közigazgatás minden településnek román helységneveket igényelt. 1925-ig az egyéni névmegállapítások révén helyszinten teljes lefedettségű lett a román névterület, minden településnek lett román

neve, számos településnek pedig megváltozott a neve. A tájékozódás segítésére az első években helységnévszótárak jelentek meg. A hatósági rendezés 1925-ig várattott magára. Az 1925. június 14-i, a közigazgatás egységesítéséről szóló 95. törvény a mellékletében felsorolta az összes település nevét az új megyebeosztásban – a Bánság kivételével, amelyet utólag rendeztek (Monitorul 1925). A rendelet a húszas évek elején kialakult névhasználatához képest is még közel félezer erdélyi településnek változtatta meg a nevét, ill. kisebb módosításokat végeztek az erdélyi megyék neveiben és alakjában. A változtatások előkészítéséről, eredményeiről közigazgatás-történeti kötetében MERUȚIU, V. (1929) számolt be.

A közigazgatási átrendezést egy földrajztudósokból és katonatisztekkel álló bizottság készítette elő. 1925-ben előzmény nélküli, mesterséges nevet kapott pár nagyobb város is. Egységesítettek a neveken, ugyanis a korábbi szótárak bizonyos települések esetében még több román nevet is megadtak, pl. egy magyarból átvett nevet, amit megtalálunk az erdélyi román neveket tartalmazó forrásokban, és egy inkább mesterséges nevet, amit többnyire az Erdélyen kívüli, vagy újabban megjelent forrásokban lelhetünk fel először. A bizottság többnyire e második név mellett döntött, azt egységesítette, tette hivatalossá. MERUȚIU, V. (1929) a névváltoztatások egyötödét (mintegy százat) megkérdőjelezte, mondván, ahogy azok nem a legjogosabb elnevezések; megkockáztatta, hogy e névváltoztatokban a döntést kivették a szakbizottság kezéből, tehát e neveknek ő, mint a bizottság tagja, nem vállalja az apaságát; és nem értett egyet azzal a megoldással, amikor a névadó motívum egy személy (3. ábra).

3. ábra A felcsíki helységek román neveinek megváltozása az 1920-as években.
 Figure 3 The formation of the Romanian official place-names in an area inhabited mostly by Hungarians in 1920. The name in left is the old Romanian name, the name in right is the new one.

Összehasonlítva a századfordulós magyar törzskönyvezést a két világháború közötti román névváltoztatásokkal, számos közös vonást fedezhetünk fel. Közös vonás az, hogy mindkét névrendezés megoldotta a névegységesítést, a rendezés következtében a településeknek már csak egy nevük maradt, a hivatalos. Az egységes név kialakításakor mindkét névrendezés csak az állam nyelvét vette figyelembe, a helyi nyelvű neveket háttérbe szorította. Mindkét névrendezésnek egyik fő szempontja volt az „államnyelvűsítés”: mindkettő még a

saját nyelvű nevein is változtatott annak érdekében, hogy a név még inkább magyarosabb, ill. románosabb legyen. Ez utóbbira jellemző példa Magyar- és Oláhgyerőmonostor esete. A magyar névrendezés során megőrizték Magyargyerőmonostor nevét, míg a másik települést Felsőgyerőmonostornak nevezték át; a román névrendezés során, 1925-ben viszont Mănăsturu Românesc őrizte meg eredeti nevét, míg Mănăsturu Unguresc helyett egyszerűen Mănăstireni lett a helység neve. (Az első lépésben még mindkét település megőrizte a régi nevét és a két falu alkotta község neve volt Mănăstireni; a második lépésben viszont már Magyargyerőmonostor vette fel a Mănăstireni nevet.) Mindkét névrendezés nemcsak a kisebbség, hanem saját maga természetes névanyagának egy részét elsüllyesztette.

A két világháború között az erdélyi városokban a közterületek hivatalos neve is román nyelvű lett, már 1919-től. Románia többi városaihoz hasonlóan a királyi családról, a történelem, az irodalom kiemelkedő személyiségeiről, vagy köznévfelhasználásával neveztek el leginkább közterületet. A magyar többségű nagyobb városokban alig maradt magyar személyről elnevezett közterület (BARTOS-ELEKES ZS. 2016).

Román kiadású topográfiai térkép Erdély területéről már a határváltozások előtt is készült: az I. világháború során szelvények készültek Erdélyről. A szelvények tartalma – a gyámrajz megjegyzése szerint – a III. osztrák felmérés térképei alapján készült. A térkép névrajza nem tért el jelentősen az osztrák katonai térképétől: a földrajzi nevek továbbra is a helyi nyelveket tükrözték, csak a magyarító írásokat és a kísérő szövegeket cserélték le az olvasó nyelvére, vagyis románra. A helységnevek, víznevek, területnevek, domborzati nevek megőrizték az osztrák névrajzot: pl. még nagyjából román nyelvterületen is hiányozhat a román településnév, vagy találunk patakokat csak német megnevezéssel. A földrajzi megjelöléseket, ill. a magyarító írásokat lecserélték. A kereten kívül eső rész csak román nyelvű (BARTOS-ELEKES ZS. et al. 2007). Az 1920-as évek elejétől kezdve elkészült az egységes szelvényezésű román topográfiai térképrendszer. E térképek alapja továbbra is az osztrák térkép volt, azonban a névrajz és a részbeni helyesbítés – a gyámrajzi megjegyzés szerint – már a román topográfiai szolgálat munkája. A fontosabb földrajzi nevek (pl. helységnevek, víznevek) már csak románul jelentek meg a térképen, azonban a kisebb területnevek, csúcsnevek vagy földrajzi megjelölések esetében még többször találkozzunk helyi, kisebbségi megnevezéssel. E kisebbségi nevek száma a harmincas évekre csökken, helyettük vegyes helyesírású, vagy románra átírt, illetve lefordított név jelent meg. A magyarító írások, kísérő szövegek román nyelvűek (BARTOS-ELEKES ZS. et al. 2007). Egészében tehát a 20. század első felében készült román topográfiai térképeknek fontos alapanyaga még az osztrák katonai felmérés volt, azonban annak a helyi nyelvekre odafigyelő szellemiségét egyre kevésbé tartották be a szerkesztők; az újabb kiadásokkal fokozatosan csökkent, majd el is veszett a többnyelvűség.

A névrajz hatalma

A fentiekben azt érintettük, hogy hogyan kezdett beleszólni a különféle nyelvű hatalom egy többnyelvű terület (az adott esetben Erdély) névanyagába. A vizsgált időszak előtt, tehát a 19. századig nem volt a névanyag központi irányítás alatt, a természetesen kialakult neveket a helyi nyelveken említették a közigazgatásban. A vizsgált időszak három felvonása alatt ez fokról fokra megváltozott. Előbb a névanyag helységnevi része került a központi irányítás alá, majd a közterületnevek is a helyi közigazgatás felügyeletébe kerültek. Előbb csak a nevek természetes alakját használták, majd saját maguk is mesterséges neveket hoztak létre. Előbb elfogadták a helyi nyelvek használatát, később már csak az államnyelvi neveknek volt jogosultságuk.

Eddig a hatalom névrajzáról volt szó, arról, hogy a hatalom milyen névrajzot alakít ki. A névrajz hatalma pedig abban áll, hogy a tankönyvekben, térképeken, egyéb szövegekben megismert nevek átalakítják a közösség névhasználatát. Zárásként tehát visszajutottunk a kezdőponthoz: azt vizsgáljuk, hogy mekkora a hatalma a hatalom által átalakított névrajznak.

Az osztrák hatósági névrendezésekkel egy időben készült szász (és külföldi) térképek alapján kimondhatjuk, hogy bár érezhető a német nyelv súlyának növekedése a térképeken, de a térképek szerzői nehezen fogadták el, kritikával vették át az új (pontosabban alig ismert) neveket. Még a német szerzők is tompították a németesítést. Tehát nem a nevek voltak e névrendezéskor mesterségesek (hiszen a nevek mind fellelhetők korábról), hanem a tisztviselők a német helységnevek mennyiségét akarták mesterségesen megnövelni (és ez eleinte alig sikerült). Bár feltételezhetően tettük mögött nem a nyelv ápolása állt, hanem az osztrák jelenlét igazolása, mégis jó szolgálatot tettek a nevek fennmaradásának: alig ismert német neveket emeltek be a köztudatba, politikai nyomásra megnőtt, megsűrűsödött az erdélyi német névterület (BARTOS-ELEKES Zs. 2004).

Ma a többnyelvűség teljessége érdekében az Erdélyt ábrázoló (helyszíni tájékozódást segítő) magyarországi térképeken a történelmi német neveket is feltüntetik. A neveket a ma elérhető névtárakból veszik át válogatás nélkül. Így ma az érdeklődő (annak ellenére, hogy a szász lakosság szinte teljesen elköltözött a területről) a német nevek szélesebb körét gyűjtheti össze a tájékoztató anyagokban, mint amennyit a szász lakosság használt annak idején. A német anyanyelvű számára annak idején mesterkéltn hangzásúnak tűnő német nevek ma a nem németek számára elfogadottakká, hitelesekké váltak.

A századfordulós magyar névrendezés államnyelvi elve mellett a szakemberek jelentős része felsorakozott. Pl. LÓCZY L. (1910) büszkén számolt be arról a nehéz küzdelméről, amelynek eredményeképpen elérte, hogy a kisebbségi helynevek feltüntetése a készülő világtérképen csupán ajánlás legyen, és ne követelmény. A világtérképre a kisebbségi helynevek a magyarországi (és benne az erdélyi) részen nem is kerültek feltüntetésre. A névrendezést követően a helyi névhasználat szükségességére későn, csak a világháború során ébredt rá magyar szakember. STRÖMPL G. (1917) – írásában a szerző neve alatt csak annyi szerepel, hogy: „jelenleg a harctéren” – kevesellte a nemzetiségi neveket a topográfiai térképeken, ami szerinte megnehezíti a tájékozódást, és megjegyezte, hogy „ha látjuk, hogy a széleken gyengébb a kultúránk, mint a másajkú környezeté – s ez gyakran van – elégedjünk meg a második hellyel” (p. 222).

Ma a törzskönyvezett név hozzáférhetősége, egyértelműsége miatt etalon az erdélyi magyar névhasználatban, minden mai névmegállapításnak alapja. A nevek ma már nem differenciálódnak: a törzskönyvezés erőltetett magyarosító jellege révén kialakult hiteltelen név létjogosultsága azonossá vált a sok évszázados magyar nevekével. Pár éves hivatalos voltuk többet ér a sok évszázados használatnál.

Hasonló a helyzet a román névrendezés neveivel, az ötvenes évekbeli (vagy akár korábbi) ideológia súlyát érzékeltető település- és közterületnevek még most is kísértenek: több névváltoztatás ellenére sokszor találkozunk a felszabadulás évfordulójáról, vagy szovjet katonatisztről elnevezett településnévvel, közterületnévvel hivatalos iratokban. A köztudat pedig még a hivatali változásoknál is lassabban mozdul; ha a neveket meg is változtatják, pár generáció még mindig a korábbi neveket fogja használni.

Összefoglalás

Jelen dolgozat a földrajzi nevek és a térképi megírásuk hatalomtól való függőségének történetéből mutat be pár jellegzetes vonást, tovább szűkítve: főleg erdélyi, utóbbi két

évszázadi példákkal. A dolgozat rövid elméleti bevezetés után arról szól, hogy Erdélyben az adott időszakban miként szült bele a hatalom a helységnevek és közterületnevek megállapításában, illetve, hogy ezt az állami topográfiai térképeken hogyan jelenítette meg. Zárásként visszajutunk a kezdőponthoz: azt vizsgáljuk, hogy mekkora a hatalma a hatalom által átalakított névrajznak.

A hatalom névrajzának kiváltó oka a névrajz hatalma: egy területet a birtokos akkor érzi teljesen magáénak, ha meg is tudja nevezni. A hatalom a földrajzi neveket létre hozta, alakította, válogatta, használta önképe szerint – így a hatalom által kreált szimbólumok a tér részeivé váltak.

Erdélyben egy adott évszázadon belül három eltérő hatalmi korszakot különíthetünk el. A hatalom átrendeződésével a hivatalos nyelvek, és a hivatalos nyelvű földrajzi nevek is átrendeződtek: előbb az osztrák (1854), majd a magyar (1898–1913) és végül a román (1925 után) hatalom módosított a földrajzi neveken és használatukon.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár
bezsombor@yahoo.com

IRODALOM

- BARTOS-ELEKES ZS. 2004: Német helységnevéadás és névhasználat a XIX. századi Erdélyben. – *Geodézia és Kartográfia* 56. 9. pp. 11–18.
- BARTOS-ELEKES ZS.–RUS, I.–CONSTANTINESCU, ŞT.–CRĂCIUNESCU, V.–OVEJANU, I. 2007: Románia topográfiai térképei Lambert–Cholesky-vetületben (1916–1959). – *Geodézia és Kartográfia* 59. 6. pp. 39–43.
- BARTOS-ELEKES ZS. 2013: Névhasználat a térképeken (Erdély, 19. és 20. század). – Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár. 210 p.
- BARTOS-ELEKES ZS. 2016: The history of street-names changes in Transylvania – In: WOODMAN, P.–JORDAN, P. (szerk.): *Place-name changes*. Dr. Kovač, Hamburg. pp. 37–54.
- JANKÓ A. 2007: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. – *Argumentum*, Budapest. 190 p.
- JORDAN, P. 2005: A helységnevé, mint kulturális örökség. – In: PÉNTÉK J.–BENŐ A. (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár – Sepsiszentgyörgy. pp. 190–196.
- KÓPECZI B. (szerk.) 1987: Erdély története I–III. – Akadémiai Kiadó. Budapest.
- LENK VON TREUENFELD, I. 1839: *Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon I–IV*. Wien.
- LIPSKY J. 2005: *A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804–1810)*. – Cartofil, Arcanum. Budapest (DVD).
- LÓCZY L. 1910: Elnöki megnyitó. – *Földrajzi Közlemények* 38. 4. pp. 145–151.
- MERUŢIU, V. 1929: *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş până în Banat. Evoluţia teritorială*. – *Inst. De Arte Grafice „Ardealul”*, Cluj.
- MEZŐ A. 1982: *A magyar hivatalos helységnevéadás*. – Akadémiai Kiadó. Budapest. 407 p.
- MEZŐ A. 1999: *Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz*. – Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Nyíregyháza. 575 p.
- Monitorul 1925: *Decretul regal No. 2465 din 25 Septembrie 1925*. – In: *Monitorul Oficial* 220 din 7 octombrie 1925. Bucureşti.
- ORMELING, F. J. 1983: *Minority toponyms on maps. The rendering of linguistic minority toponyms on topographic maps on Western Europe*. – *Utrechtse Geographische Studies* 30. Utrecht. 262 p.
- ORMELING, F. J. 2003: *Toponymy*. – <http://lazarus.elte.hu/hun/tanterv/c50.htm>
- STRÖMPL G. 1917: *Jövő térképeink névrajza*. – *Földrajzi Közlemények* 45. 4-5. pp. 204–223.
1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről. – In: *Országos Törvénytár 1898*. Budapest. pp. 35–37.